

FOSSIELE ZOOGDIERRESTEN UIT DE WESTERSCHELDE BIJ ELLEWOUTSDIJK

N.C. Kerkhoff

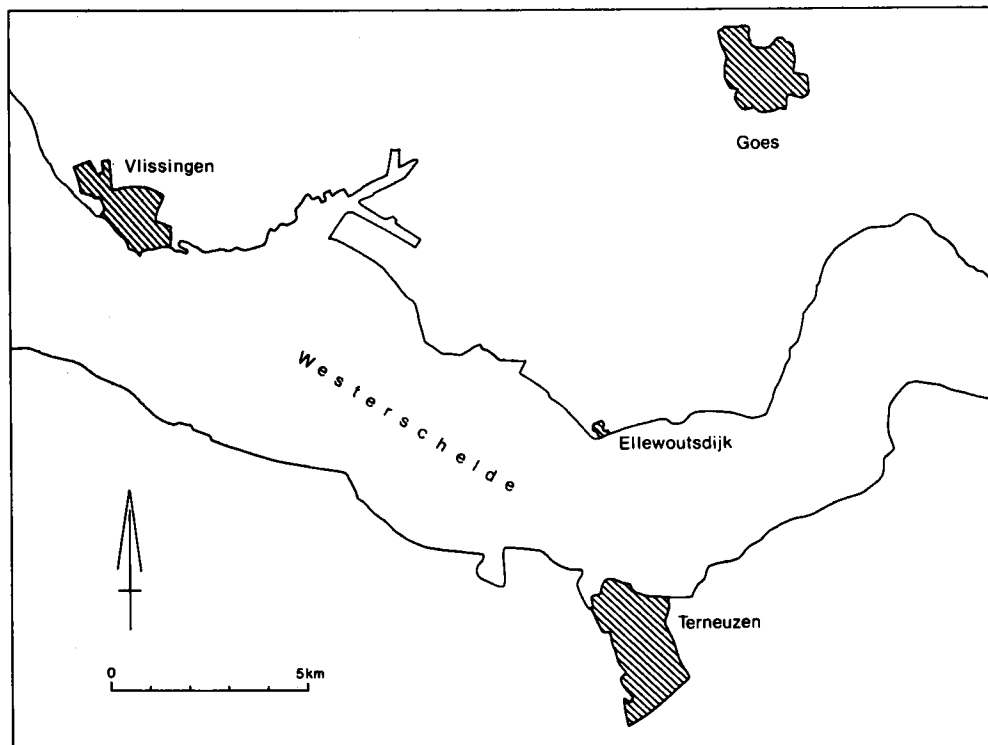

Fig. 1: Situering van Ellewoutsdijk. (tekening J.C.A. Hulst, Amersfoort).

Een schelpenzuiger heeft jarenlang niet alleen schelpen maar ook botten uit de Westerschelde bij Ellewoutsdijk gezogen. Vele verzamelaars, maar met name de heer Guilonard, hebben ervoor gezorgd dat dit materiaal bewaard is gebleven. Het heeft echter heel wat zoekwerk gekost om te achterhalen waar al die botten zijn terechtgekomen. Hieronder volgt het resultaat van dit speurwerk. Het blijkt dat de botten zijn in te delen in twee groepen, één die tot een Weichselienfauna wordt gerekend en één die tot het Holoceen wordt gerekend.

INLEIDING

In de collectie fossiele en subfossiele zoogdierresten van het Natuurmuseum Rotterdam bevindt zich veel materiaal dat afkomstig is uit de Westerschelde. Het is daar ter hoogte van Ellewoutsdijk (fig. 1) tot een diepte van 10 meter opgezogen door de Schelpenzuiger "Marie". Met het schelpenmateriaal werden zoogdierresten aangevoerd bij de NV Stoomschelpenzuigerij en Schelpkalkbranderij, die aan het Slagveld te Brielle gevestigd was. De "Marie" was eigendom van dit bedrijf en heeft in de Westerschelde dienst gedaan van ca. 1910 tot 1961. De "Marie" werd in 1962 in Ooltgensplaat gesloopt en vervangen (tot september 1970) door een an-

dere zuiger. Na enige jaren met steeds slechter wordende bedrijfsresultaten gewerkt te hebben moest de schelpkalkfabriek in 1971 worden gesloten. Spoedig daarna werd het bedrijf gesloopt.

Bij het katalogiseren van het materiaal uit Ellewoutsdijk, dat in het Natuurmuseum in Rotterdam aanwezig is, bleek dat veel skeletresten afkomstig zijn uit de voormalige collectie van de heer W.F.A. Guilonard, maar dat ook anderen aanzienlijke bijdragen hebben geleverd. Medio 1985 werd een onderzoek gestart naar mogelijk in andere collecties aanwezig materiaal uit de Westerschelde bij Ellewoutsdijk. Thans is de inventarisatie voorlopig afgesloten. De verzamelde informatie wordt hier gepresenteerd.

DE COLLECTIES

Uitvoerig onderzoek heeft uitgewezen, dat skeletresten uit de Westerschelde bij Ellewoutsdijk aanwezig zijn in de volgende collecties.

Natuurmuseum Rotterdam (NMR)

483 stukken, verzameld door Guilonard, Apon, Blanche-Koelensmid, Slabber, Backhuys, Drenth en Janssen.

Het materiaal uit de collectie Guilonard werd in 1978 door de toenmalige museumbeheerder Backhuys aangekocht.

Zeeuws Museum te Middelburg (ZM)

76 stukken, verzameld door Guilonard (in 1959 door ruiling van het Zoölogisch Museum te Amsterdam verkregen) en door De Jonge, Stock, Warnitz en Nieuwlande. Het is mogelijk, dat nog meer stukken uit Ellewoutsdijk aanwezig zijn, daar van een aantal stukken in de collectie de juiste herkomst niet of onnauwkeurig is vermeld.

Instituut voor Aardwetenschappen te Utrecht (IVAU)

61 stukken, waarschijnlijk verzameld door een neef van professor Von Koenigswald, welke laatste destijds aan het instituut verbonden was. Volgens de heer Guilonard ontmoette deze vaak een jonge man met de naam Von Koenigswald bij de schelphopen op het terrein van de Schelpkalkbranderij.

H. Apon te Spijkenisse (AP)

36 stukken, verzameld op het terrein van de Schelpkalkbranderij te Brielle. Het betreft een restant van een vroeger omvangrijker privécollectie.

Zoölogisch Museum te Amsterdam (ZMA)

22 stukken, verzameld door Guilonard, Naaktgeboren en de Jonge. De stukken uit de collectie Guilonard zijn via drs. P.J. van der Feen verkregen.

Teylers Museum te Haarlem (TM)

19 stukken, verzameld in Brielle door H. Smits uit Schiedam.

Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden (RMHH)

82 stukken uit onbekende collectie(s), verkregen in de periode 1950-1954.

Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie te Leiden (RGM)

947 stukken, verzameld door Guilonard (735 stukken), Apon (2), Audretsch (54), Van den Bosch (11), Cadee (4), Creutzberg (1), Douwes (1), Freudenthal (20), De Groot (7), Halbertsma (1), Luyt (1), Tolhuis (1), ZMA (10) en de Schelpkalkbranderij (97). Enkele stukken zijn van onbekende herkomst. De stukken die van Guilonard afkomstig zijn werden door hem via de heren Kortenhout van der Sluijs en Overweel aan het museum afgestaan als compensatie voor het determineren van de skeletresten die Guilonard in eigen bezit hield.

HET MATERIAAL

Het in de genoemde collecties aanwezige materiaal is thans op inventarisatielijsten geregistreerd naar de plaats in het skelet. Hier wordt volstaan met een opsomming van de hoeveelheid skeletresten per collectie en per diersoort.

In de tabel is nagelaten enkele resten van *Homo sapiens* op te nemen; het gaat bij deze soort om het volgende:

- In de collectie van het RGM bevindt zich een fragment van een cranium onder nummer St. 146654, leg. Freudenthal, juni 1968.
- In de collectie van het RMNH bevindt zich een os frontale, voorlopig genummerd 64 en van onbekende afkomst.
- In het Natuurmuseum Rotterdam is onder nummer 196, leg. Guilonard, een mandibula (onderkaak) ingeschreven.

In 1976 trachtte prof. dr. J. Huizinga een vroeger ingesteld onderzoek naar de ouderdom van deze onderkaak te hervatten. De kaak is dan echter niet in de collectie aanwezig. In 1982 tracht Guilonard te achterhalen waar de kaak is terechtgekomen, hetgeen niets heeft opgeleverd. In september 1986 laat prof. Huizinga mij weten zich opnieuw voor de zaak te interesseren. De eerder gemaakte afgietsels in het instituut voor antropologie te Utrecht geven niet voldoende

aanwijzingen voor het bestaande vermoeden, dat de kaak die van een Neanderthaler zou zijn. In de collectie van het Natuurmuseum Rotterdam wordt dan een menselijke onderkaak teruggevonden, waarvan het niet zeker is of dit de bedoelde kaak met nummer 196 is. Vlak voor de verhuizing van het museum vanuit Diergaarde Blijdorp naar Villa Dijkzigt, in mei 1987, bleek deze kaak niet meer aanwezig te zijn. Van de kaak met collectienummer 196 stelde de heer Guilonard enkele originele foto's ter beschikking (fig. 2).

De soortenlijst kan worden onderverdeeld in drie groepen:

GROEP I

Gedomesticeerde dieren en soorten die in een gematigd klimaat leven in een bebost gebied, afgewisseld met open vlakten en water. Deze fauna (790 stukken = 46% van het totaal) is als volgt samengesteld:

Soort	aantal stukken	% van fauna I
<i>Homo sapiens</i> (mens)	2	0,3
<i>Alces alces</i> (eland)	9	1,1
<i>Cervus elaphus</i> (edelhert)	57	7,2
<i>Cervus indet.</i> (niet gedet. hert)	22	2,8
<i>Bos taurus</i> (koe)	179	22,7
<i>Ovis/Capra</i> (schaap/geit)	44	5,6
<i>Sus scrofa</i> (varken)	31	3,9
<i>Canis familiaris/lupus</i> (hond/wolf)	30	3,8
<i>Equus caballus</i> (paard)	361	45,7
<i>Castor fiber</i> (bever)	7	0,9
<i>Ursus arctos</i> (beer)	3	0,4
<i>Cetacea</i> (walvisachtigen)	16	2,0

Plus een aantal niet gedetermineerde stukken en enige overblijfselen van soorten die in zeer geringe mate zijn aangetroffen en daardoor voor dit overzicht niet van belang zijn.

GROEP II

Dieren die op uitgestrekte vlakten onder glaciële omstandigheden leefden. Deze fauna (931 stukken = 54% van het totaal) is als volgt samengesteld:

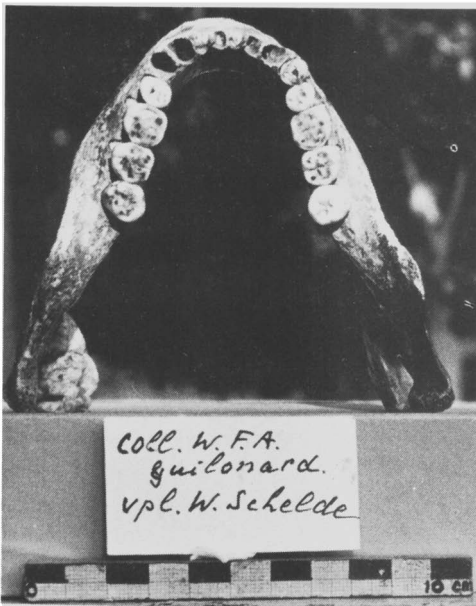
Soort	aantal stukken	% van fauna II
<i>Rangifer tarandus</i> (rendier)	32	3,4
<i>Cervus megaloceros</i> (reuzenhert)	69	7,4
<i>Bison/Bos primigenius</i> (bison/oerrund)	158	16,9
<i>Coelodonta antiquitatis</i> (wolharige neushoorn)	487	52,1
<i>Mammuthus primigenius</i> (wolharige mammoet)	161	17,2
<i>Crocota crocuta</i> (hyena)	9	0,9
<i>Panthera leo spelaea</i> (holeleeuw)	11	1,2
<i>Ursus spelaea</i> (holebeer)	4	0,4

GROEP III

Drie soorten, die in geen van beide andere groepen passen, nl. *Cervus falconeri*, *Trogontherium cuvieri*, *Elephas meridionalis*.

Gezien de geringe diepte waarop bij Ellewoutsdijk is gezogen is het aannemelijk dat de eerstgenoemde groep in het Holoceen geplaatst moet worden en de tweede groep in het Weichselien. De dieren van groep III leefden in een warme periode en waren reeds vóór het Midden-

Fig. 2: Onderkaak van mogelijk een Neanderthaler, voormalige collectie Guilonard. a: bovenaanzicht b: zijaanzicht.

Pleistoceen uitgestorven. Het lijkt onwaarschijnlijk, dat de genoemde stukken uit Ellewoutsdijk afkomstig zijn. Deze indruk werd bevestigd door nader onderzoek, waarbij bleek dat de stukken die als *Trogontherium* zijn vermeld (NMR) tot *Castor* behoren. Het gewefragment van *Cervus falconeri* is wel uit de Westerschelde afkomstig, maar niet uit Ellewoutsdijk. Op de kiesfragmen-

ten van *Elephas meridionalis* (IVAUA) komen zeepokken voor. Dit is op geen van de bij Ellewoutsdijk gevonden stukken het geval. Ellewoutsdijk is hier kennelijk te lichtzinnig als nadere aanduiding voor de gehele Westerschelde gebruikt. Uit het bovenstaande volgt, dat de vondsten beperkt zijn als behorend tot twee fauna's.

	NMR	RGMRGM	RM	TM	IV	ZM	ZMA	AP	Tot.	%
	Guil.		NH		AU					
GROEP I										
<i>Alces spec.</i>	3	2	3			1			9	0,52%
<i>Cervus elaphus</i>	27	3	17	7			3		57	3,29%
<i>Capreolus capreolus</i>			1						1	
<i>Cervus</i> indet.	5	2	5			10			22	1,27%
<i>Bos taurus</i>	58	12	65	11		18	7	2	6 179	10,35%
<i>Ovis/Capra</i>	7	13	15	1				4	4 44	2,54%
<i>Sus scrofa</i>	5	6	10	6		1		1	2 31	1,79%
<i>Canis familiaris</i>	7	3	8						2 20	1,16%
<i>Canis lupus (?)</i>	4	3	3						10	0,58%
<i>Vulpes vulpes</i>	1	1							2	
<i>Equus caballus</i>	92	46	184	20		8	1	2	8 361	20,87%
<i>Equus hemionis (?)</i>			3						3	
<i>Castor fiber</i>	4	1	1		1				7	0,40%
<i>Ursus arctos</i>	1	1	1						3	0,17%
<i>Felis catus</i>	1	1							2	
<i>Talpa</i> sp.									1 1	
Rodentia indet.									2 2	
Cetacea indet.		1	1	8	1	2		1	2 16	0,92%
Mustelidae indet.		2							2	
Niet determineerbaar				10		1	7		18	
GROEP II										
<i>Rangifer tarandus</i>	19		8			1	3	1	32	1,85%
<i>Cervus megaloceros</i>	21	8	35	1	2			2	69	3,99%
<i>Bison priscus</i>		10	68	1			1		80	} 9,13%
<i>Bison spec.</i>		3	5						8	
<i>Bison/Bos primigenius</i>	38	4	1	2		10			55	
<i>Bos primigenius</i>		4	9						13	
<i>Ovibos moschatus</i>		1			1				2	
<i>Coelodonta antiquitatis</i>	107	67	238	9	11	10	39	2	4 487	28,15%
<i>Mammuthus primigenius</i>	74	15	45	5		9	9		4 161	9,31%
<i>Crocota crocuta</i>	1	1	3		3			1	9	0,52%
<i>Panthera leo spelaea</i>	4	1	5					1	11	0,64%
<i>Ursus spelaea</i>	2	1	1						4	0,23%
Totaal	481	212	735	81	19	59	76	22	36 1721	

GROEP III

Trogontherium cuvieri 2 stukken in de collectie NMR geregistreerd
Cervus falconeri 1 stuk in de collectie NMR geregistreerd
Elephas meridionalis 2 stukken in de collectie IVAU geregistreerd

Tabel 1 Inventarisatie van de collecties. In kolom "%" is het percentage over het totaal van 1721 stukken weergegeven. Omdat determinaties als *Bison* en *Bos primigenius* onzekerheden toelaten is de groep als *Bison/Bos* samengetrokken.

DANKWOORD

Voor hun onontbeerlijke medewerking is dank verschuldigd aan H. Apon (Spijkenisse), dr. P.J.H. van Bree (ZMA), wijlen drs. P.J. van der Feen (Domburg), L. Hordijk (Brielle), prof. dr. J. Huizinga (Zoelen), J.M. Koese (Losser), drs. T. van Kolfschoten (IVAU), drs. G. Kortembout van der Sluijs (RGM), W.J. Phaff (ZM), dr. J.W.F. Reumer (NMR), J. van Veen (TM) en dr. J de Vos (RMNH). Speciale dank aan L.J.

Ligtermoet te Beverwijk is op zijn plaats voor zijn research in het begin van het onderzoek, waarbij hij samen met de auteur gegevens van diverse instituten heeft geordend. De heer en mevrouw Guilonard, die wij in juni 1986 mochten bezoeken, hebben de historie van Ellewoutsdijkvondsten vorm gegeven en het goed spoor gewezen voor meer informatie.

LITERATUUR

- BOSSCHA ERDBRINK, D.P., 1981: Some more Cave lion remains. *Proceedings KNAW C* 84 (1): 21-43.
- BOSSCHA ERDBRINK, D.P., 1983: More fossil material of *Ovibos* from the low countries and the North Sea. *Proceedings KNAW B* 86 (1): 39-53.
- BOSSCHA ERDBRINK, D.P., 1983: Eleven bones, more fossils remains of cave lions and cave hyenas from the North Sea area. *Bijdragen tot de dierk.* 53 (1): 1-12.
- DEINSE, A.B. VAN & C.J. VERHEIJ, 1965: Vondsten van de hولةeuw *Panthera spelaea* (Goldfuss) in Nederland. *Lutra* 7 (2/3): 27-31.
- ERDBRINK, D.P., 1967: New finds of fossils bears from the Netherlands. *Lutra* 9 (2 en 3): 17-41.
- HOOIJER, D.A., 1960: New records of Pleistocene mammals from the Netherlands. *Geologie & Mijnbouw* 37: 43-46.
- HOOIJER, D.A., 1975: Phoconalle minor VAN BENE-DEN, een klein fossiele zeehond, nieuw voor de zwarte bottenfauna van de Schelde. *Zoölogisch Bijdragen* 17: 77-78.
- KRUIZINGA, P., 1958: Two interesting Upperpleistocene mammalian remains from the Westerschelde. *Geologie & Mijnbouw* 20: 261-265.